

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.32+141.319.8+130.2+316.74:1

Коваль Т.В.

ВІД ГЕРОНТОЛОГІЇ ДО "ФІЛОСОФІЇ ПОХИЛОГО ВІКУ"

Зроблено висновок про необхідність вивчення старечого віку (періоду старості) не лише з погляду геронтології, соціології та психології, але й філософії. Пропонується виокремити новий напрям філософії – філософія віку, в руслі якої і будуть вивчатися соціально-культурні проблеми старості та старіння. Зазначено також необхідність побудови моделі "суспільства для людей всіх вікових груп".

Ключові слова: старість, "суспільство для людей всіх вікових груп", мудрість, "відчуття життя", страх старості (геронтофобія).

Молодість має два завершення: вона може стати старістю і Вічністю.

Ян Нез

Людина, її внутрішній світ, сенс життя, особливості світосприйняття й світорозуміння були та є предметом дослідження філософії (соціальна філософія, філософська антропологія, філософія культури). Прагнення узагальнити надбання наук, які досліджують життя людини у всіх його аспектах, напрацювати рекомендації для покращення життя, загострити увагу на проблемах сучасних їм спільнот завжди було притаманне філософам.

Однак, погоджуємось з думкою доктора філософських наук, професора С. Лішаєва, що "...час геронтофобствує" [5, 153]. Причини цьому різні та основна, на наш погляд, – перебудова суспільства з "геронтократичного" в "суспільство молодих". Звичайно, у сучасних спільнотах, зокрема європейських, спостерігається явище старіння населення. З метою залучення до активної діяльності людей похилого віку й розробляється наразі модель "суспільства для людей всіх вікових груп", що стало провідною ідеєю Другої Всесвітньої асамблеї ООН з проблем старіння у 2002 р. Та все ж сьогодні, на наш погляд, існує явище дискримінації людей похилого віку, зокрема, в професійній сфері. Причиною проведення Другої Всесвітньої асамблеї ООН з проблем старіння стала зміна демографічної ситуації у світі, зокрема, старіння

населення розвинутих країн та країн, що розвиваються, що істотно впливає як на політичну та економічну ситуацію, так і викликає зміни у культурній та освітній сферах суспільства. Явище різкого збільшення кількості людей похилого віку у світі отримало назву "демографічний віковий вибух" або "новий міжнародний порядок в сфері народонаселення".

Основою ідеї "суспільства для людей всіх вікових груп" є залучення людей похилого віку у процес розвитку на всіх рівнях. Крім того, зазначається: знання, мудрість і досвід людей похилого віку необхідно активізовувати, розповсюджувати і використовувати у всіх можливих галузях та напрямках. Серед пріоритетних напрямів роботи ООН визначено, передусім, активне включення людей похилого віку до громадського та суспільного життя, більш широкого представлення їх в політичних органах, а також забезпечення єдності поколінь. Серед принципів ООН по відношенню до людей похилого віку наразі виділено: *незалежність* (фінансова, матеріальна, наявність відповідного житла тощо); *участь* (у житті суспільства, добровільній праці, корисній діяльності, вихованні підростаючого покоління тощо); *догляд* (право на догляд і захист, користування правами і основними свободами людини тощо); *реалізація внутрішнього потенціалу* (право на можливість різносторонньо реалізовувати свій потенціал, доступ до освіти, культури, духовного життя та відпочинку тощо); *гідність* (можливість вести гідний і безпечний спосіб життя, право на справедливе поводження тощо) [3]. Збільшення числа людей похилого віку у світі спричинило не лише демографічні та економічні, але й соціально-культурні зміни і вимагає від світової спільноти визначення нових пріоритетних напрямів розвитку. Тому актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю аналізу змін у віковій структурі населення світу, їхніх наслідків та на основі цього узагальнення – результатів наукових напрацювань з вироблення стратегії подальшого розвитку світової спільноти.

Фізіологічні аспекти процесу старіння та старості, особливості явища довголіття, потенційно можливі терміни людського життя досліджував ще І. Мечніков [7]; психологічні характеристики людей похилого віку, особливості способу життя, ставлення до оточуючих та до самих себе розглянуто у працях О. Толстих [11], Я. Стюарт-Гамільтона [10], К. Рощака [9] тощо; на необхідності дослідження життєвого шляху людини, феномена довголіття наголошено в працях Б. Ананьєва [2] та І. Фролова [12]; соціальні, психологічні та

філософські аспекти старечого віку досліджено у працях М. Александрової [1], Т. Карсаєвської, О. Шаталова [4], С. Лішаєва [5;6] тощо.

Мета дослідження – аналіз сучасних геронтологічних проблем в філософському ракурсі та окреслення шляхів розвитку "філософії віку" як науки.

Людина, як відомо, – істота як природна, так і соціальна. Відтак, аналіз процесів старіння і старості слід, перш за все, розпочати з розгляду їх з позицій соціальної та психологічної геронтології, оскільки ними враховуються не тільки фізіологічні особливості людей даної вікової категорії, а й звертається увага на соціальні та психологічні аспекти їхнього життя та робиться спроба відповісти на питання: чим людина похилого віку відрізняється від людей інших вікових груп? Передусім окреслимо, хто вважається людиною похилого віку: це людина зі зниженням як фізичних, так і розумових сил, яка в більшості випадків перебуває на пенсії і, як результат, – майже повністю виключена з активного громадського життя. Як влучно окреслив О. Толстих: "... для нашої свідомості старість, чого гріха таїти, не має такого замилювання, як молодість, і ми пишаємося молодістю і оплакуємо старість ... і брехнею і косметичними засобами намагаємося приховати прикмети старості" [11, 189]. Незважаючи на поширеність негативних уявлень про стан фізичних і розумових якостей в старечому віці, видатний російський фізіолог І. Мечников у своїй праці "Етюди оптимізму" вказав: "...людина навіть в дуже похилому віці спроможна зберігати розумові здібності, незважаючи на значну фізичну дряхлість" [7, 32]. Що ж до "статистичного портрету" людини похилого віку, то російським психологом К. Рошаком підкреслено, що до нього входять три групи потреб: до першої (головної) – потреби в уникненні страждань, спасінні, стабільності; до другої (середньої) – потреби в автономії, захисті, турботі про інших, потреба у владі; а до третьої групи (підпорядкованих потреб) відносять потреби в любові, творчості, відштовхуванні, приниженні, самознищенні. Як зауважує психолог, перелічені вище потреби характерні для всіх вікових груп, але особливість їх прояву у похилому віці полягає у тому, що вони зміщені в деякому сенсі, а саме: які в більшості випадків відіграють важливу роль у житті людини (потреби в любові, творчості) перебувають на найнижчому рівні актуальності. Крім того, потреба в уникненні страждань займає тут домінантне положення [9, 514-515].

Слід зазначити, що для дослідження будь-якого явища важливий розгляд його з різних сторін та виділення типових рис. Так, Ф. Гізе

виділено три типи людей похилого віку: *старець-негативіст* (не визнає будь-яких ознак старості у себе); *старець-екстравертований* (визнає настання старості через призму подій, які відбуваються довкола нього та безпосередньо з ним – смерть близьких і друзів, вихід на пенсію тощо); *старець-інтравертований* (дуже важко переживає процес старіння, що проявляється у малорухливому способі життя, незацікавленості в новому та постійних спогадах про минуле) [11, 216].

Залежно від характеру діяльності, яким вона наповнена, І. Коном виділено такі чотири позитивні соціально-психологічні типи старої людини:

- перший тип – люди, незважаючи на припинення професійної діяльності (вихід на пенсію), беруть активну участь в суспільному житті, тобто має місце активна, творча старість;

- другий тип – діяльність людей похилого віку спрямована на те, на що раніше не вистачало часу (відпочинок, розваги і самоосвіту); вона характеризується високим рівнем соціального і психологічного пристосування;

- третій тип – після припинення професійної діяльності люди реалізують свій потенціал у сім'ї (представниками цього типу в більшості випадків є жінки), однак задоволення життям у них часто нижче, ніж у представників перших двох типів;

- четвертий тип – головним сенсом життя наразі є турбота про зміцнення власного здоров'я, що достатньо стимулює не лише різноманітні форми соціальної активності, але й приносить моральне задоволення.

Однак крім благополучних типів старості І. Коном виокремлено і її негативні типи, які виявляються, з одного боку, в агресивності, незадоволеності навколишнім світом, критиканстві оточуючих, з іншого – розчаруванні в собі і власному житті, самотності і "комплексі невдахи" [11, 216-217].

В основу типології старості К. Рошака покладено способи пристосування і функціонування людини в період похилого віку. Крім того, при дослідженні людей похилого віку ним використовувався аналіз біографічних даних (життєвий шлях особистості). Наразі він виділив такі чотири типи старіння:

- конструктивний тип (характерний високий рівень пристосування людини до періоду старості, відсутність тривоги з цього приводу, гарні стосунки з оточуючими, зберігається здатність радіти життю);

- захисний тип (пристосовуються до нових умов життя – зміни вікової групи, але це потребує великих зусиль з боку людини та її оточення через вимоги і загальноприйняті стандарти поведінки);

- агресивно-активний тип (схильні провини за власні помилки, невдачі чи труднощі перекладати на інших людей, зовнішні обставини; агресивні, схильні до суперництва, не задоволені характером свого спілкування з людьми);

- тип пасивного старіння (агресія спрямована на самих себе; вони критично ставляться до подій свого життя, але не мають бажання його прожити інакше – більш повноцінно; характеризуються пасивністю та безініціативністю) [9, 517-521].

Вкажемо, що класифікація К. Рощака подібна до класифікації американського психолога С. Рейчарда (опитування проводив лише серед чоловіків), який виділяв п'ять типів людей похилого віку: конструктивний, залежний, захисний, агресивно-звинувачувальний, самозвинувачувальний [10, 172].

Слід зазначити, що "чистих" типів старіння у житті не зустрічається, оскільки можливості типології все ж певною мірою є відносними – часто людина поєднує у собі їх декілька. Причиною цього є індивідуальність, неповторність як особистості, так і її життєвого шляху, внаслідок чого можна говорити як про індивідуальність перебігу онтогенезу загалом, так геронтогенезу зокрема, що підтверджує Б. Анан'єв "...Досить важливим напрямком впливу життєвого шляху (біографії) людини на її онтогенетичну еволюцію є все зростаюча індивідуалізація цієї еволюції" [2, 165]. Тому необхідно розглянути етап онтогенезу, який відповідає процесу старіння – геронтогенез. Означимо поняття "геронтогенез". По-перше, геронтогенез – це предмет дослідження геронтології та є одним з етапів онтогенезу. Так, М. Александрова зазначає: "...Слово «геронтогенез» означає поняття, змістом якого і є становлення старості, тобто той запрограмований природним відбором період онтогенезу, за яким настає смерть..." [1, 116]. Тому, на нашу думку, геронтогенез, як "розвиток" старості має бути досліджений філософією. Серед законів геронтогенезу розрізняють:

- закон гетерохронності;
- закон специфічності;
- закон різноманітності.

Саме закон різноманітності і виражає явище індивідуалізації людей в період старіння [1, 120-122].

Крім того, особливістю старості як вікового періоду є усвідомлення людиною скінченності свого існування. Відчуваючи приреченість свого життя, людина може уповні насолоджуватись життям або пасивно чекати смерті. Таким чином, варто здійснити філософський аналіз діалектики взаємодії "життя і смерть" з позицій самосприйняття саме людини похилого віку. Всю трагічність двоїстості старості (духовний розквіт і фізичний занепад) охарактеризував влучно О. Толстих: "...один з найтрагічніших моментів старості, коли до людини одночасно приходить і загострене розуміння життя, і неможливість жити" [11, 211]. Отже, особливістю людей похилого віку є "загострене розуміння життя" (О. Толстих [11]), "відчуття життя" (І. Мечніков [7]) або "інстинкт самозбереження" (М. Александрова [1]). Це є особлива їхня характеристика, оскільки розуміння сенсу життя, мудрість формується протягом усього життєвого циклу, але проявляється, в більшості випадків, у старості, коли людина стоїть так би мовити на порозі вічності. За М. Александровою: "...основною рушійною силою або основним протиріччям старості є неухильний рух індивіда назустріч смерті, з одного боку, та інстинкт самозбереження – з іншого" [1, 117]. Отже, незважаючи на усвідомлення своєї смертності, в людини похилого віку є особлива здатність, яку можна означити як "відчуття життя" і, лише втративши її, людина може померти від старості.

Зауважимо, що є різні "види" смерті: соціальна, "предметна", біологічна. Як справедливо зазначав Б. Анан'єв: "... в багатьох випадках ті чи інші форми людського існування припиняються ще при житті людини як індивіда, тобто їхнє "вмирання" настає раніше, ніж "фізична дряхлість" від старості. Такий стан має місце тоді, коли людина сама розвивається в напрямі зростаючої соціальної ізоляції, поступово відмовляючись від багатьох функцій і ролей в суспільстві, використовуючи своє право на соціальне забезпечення" [2, 110]. Тому одним з головних завдань у сучасному суспільстві виступає залучення людей похилого віку до активного громадського життя і недопущення, після припинення професійної діяльності (вихід на пенсію), соціальної ізоляції, тобто соціального "вмирання", – і як наслідок – продовження їхнього повноцінного життя. Отже, старість в деякому сенсі поєднує в собі життя і смерть, що зближує людину похилого віку з дитиною (оскільки дитина лише прийшла у життя з вічності, а старець має піти з життя у вічність). В деякому сенсі старість – це погляд на життя через призму очікування смерті.

Чим же люди похилого віку можуть бути корисними у сучасному суспільстві? Влучно, на наш погляд, відповів на це питання свого часу російський фізіолог І. Мечников: "Потрібно зробити все можливе для того, щоб люди могли провести повний цикл свого життя, і щоб люди похилого віку могли виконати таку важливу роль порадників і суддів завдяки їх великому знанню життя" [7, 138]. Наразі індивідуальний, неповторний досвід, мудрість – ось багатство старості. Звичайно, у вік надшвидкісного оновлення інформації, комп'ютеризації та тотального Інтернету молоді люди зневажають порадами старших і шукають відповіді на питання, що їх цікавлять у мережі. Та все це не замінить практичного досвіду, передаючи який люди похилого віку встановлюють зв'язок поколінь.

Крім того, у людей похилого віку є ще одне суспільно важливе завдання – показати наступним поколінням, що старість є повноцінний етап життя, який можна проводити активно та творчо і дасть змогу припинити тенденції геронтофобії у сучасному суспільстві. Адже так важливо мати поряд приклад щасливої та красивої старості, яка прикладом своєї неповторної мудрості спонукатиме до духовного саморозвитку і пізнання свого внутрішнього світу.

Ще раз наголосимо, що вивчення старіння перестало бути в наш час теоретичною проблемою наукового пізнання, а відноситься до центральних проблем людинознавства і соціально-практичних дій. Тому об'єктивним стало явище диференціації геронтологічного знання, завдяки чому виокремились такі самостійні науки, як геронтосоціологія та геронтопсихологія: "Диференціація геронтології – науки про старість і довголіття – виявляється в тому, що з цієї галузі знань виділяються спеціальні аспекти, а в середині них самостійні науки. Серед аспектів геронтології явно виокремились загальнобіологічний, медичний (геріатричний), соціальний, гігієнічний і психологічний" [1, 3]. Та все ж, на нашу думку, напрацювання як геріатрії, так і геронтосоціології та геронтопсихології не охоплюють повністю всіх аспектів процесу старіння і, зважаючи на глобальні проблеми сучасного світу, зокрема і старіння населення розвинутих країн, необхідним є наразі виокремлення такого напряму наукового знання, як філософія віку. В її межах, зокрема, варто вказати "філософію похилого віку" чи геронтософію [4; 11], оскільки сучасна геронтологія відчуває об'єктивну необхідність в зверненні до загальнотеоретичних та філософських аспектів і підходів при дослідженні власних проблем. До цього часу акцент в гуманітарних науках робився на період становлення та розвитку людини: вважалося що процеси формування особистості завершуються, у більшості

випадків у юнацькому віці. Дорослому життю приділялось також багато уваги, зокрема з боку соціології, психології, етики, а похилий вік, на який ніби поставлено кліше "непродуктивний", мало наразі досліджувався. Але, зважаючи на сучасні демографічні процеси (старіння населення), постає питання не лише про засоби і способи продовження та збільшення термінів людського життя, але й якісного його наповнення.

Старість сучасної людини в середньому становить 15-20 років і, як показує аналіз біографічних даних багатьох відомих людей, може бути дуже продуктивною. Слід зауважити, люди помирають в старості часто від тих же хвороб, що і представники інших вікових груп, тому не варто вважати старість деструктивним етапом онтогенезу і залишати на узбіччі життя людей похилого віку. Завданнями ж дослідження "філософії похилого віку", на наш погляд, може стати дослідження геронтогенезу людини: особливостей і сенсу життя людини похилого віку, її положення в суспільстві, морально-етичних аспектів продовження довголіття людини, творчості, освіти і т.п. у похилому віці та конструювання соціальної моделі "суспільства для людей всіх вікових груп". Тобто, переліченні завдання мають стати предметом дослідження багатьох наук, зокрема й філософії.

Література

1. Александрова М. Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии / М. Д. Александрова. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. — 136 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — 340 с.
3. Вторая Всемирная ассамблея ООН по проблемам старения "Создание общества для людей всех возрастов" Мадрид, Испания, 8-12 апреля 2002 года. — 29.08.2010. [Электронный ресурс]. — Режим доступа <http://www.un.org/russian/conferen/ageing/brochure.pdf>
4. Карсаевская Т. В. Философские аспекты геронтологии / Т. В. Карсаевская, А. Т. Шаталов. — М.: Наука, 1978. — 216 с.
5. Лишаев С. А. Старое и ветхое: Опыт философского истолкования / С. А. Лишаев. — СПб.: Алетей, 2010. — 208 с. — (Серия "Тела мысли").
6. Лишаев С. А. Старость и современность / С. А. Лишаев // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия "Философия. Филология". — 2007. — № 1. — С. 71 — 81.
7. Мечников И. И. Этюды оптимизма / И. И. Мечников. — М.: Наука, 1964. — 340 с.
8. НЭЗ Ян Властелин старости: Мистический триллер / Ян НЭЗ. — М.: София, 2006. — 304 с.

9. Рощак Кароль Психологические особенности личности в пожилом возрасте // Психология старости: хрестоматия / ред. составитель Д.Я. Райгородский. — Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. — С. 512-524.

10. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения / Ян Стюарт-Гамильтон. — [4-е изд.]. — СПб. : Питер, 2010. — 320 с. — (Серия "Мастера психологии").

11. Толстых А. В. Возрасты жизни / А. Толстых. — М. : Мол. Гвардия, 1988. — 223 с. — (Эврика).

12. Фролов И. Т. О человеке и гуманизме: Работы разных лет / И. Т. Фролов. — М. : Политиздат, 1989. — 559 с.

Коваль Т.В. ОТ ГЕРОНТОЛОГИИ К «ФИЛОСОФИИ СТАРОСТИ»

Сделан вывод о необходимости изучения старческого возраста (периода старости) не только с позиций геронтологии, социологии и психологии, но также и философии. Предложено выделить новое направление философии – философию возраста, в рамках которой и будут изучаться социально-культурные проблемы старости и старения. Обосновано также необходимость построения модели "общества для людей всех возрастов".

Ключевые слова: старость, "общество для людей всех возрастов", мудрость, "чувство жизни", страх старости (геронтофобия).

Koval T.V. FROM GERONTOLOGY TO "PHILOSOPHY OF ELDERLY AGE"

The conclusion about the necessity of old age study is not only from the point of view of gerontology, sociology and psychology, but also philosophy is made on the basis of scientific literature analysis. It is suggested to single out a new direction of philosophy – philosophy of age, within which the socio-cultural problems of age and aging will be studied. Also the necessity of building a model of “the society for all age groups of people” is mentioned.

Key words: old age, "the society for all age groups ", wisdom, "life sensation", fear of old age (gerontophobia).

Рецензент: Поліщук О.П. – д.філос.н., проф.

Коваль Тетяна Вікторівна аспірант кафедри філософії, провідний фахівець наукового відділу Житомирського державного університету імені Івана Франка.